

TOPLUMSAL VE SİYASAL ALANIN YENİDEN ÜRETİMİ OLARAK FETİŞİZM

Seyit COŞKUN*

ÖZ

Fetişizm kavramı, öncelikle doğa gücü karşısında insanın dinsel ve büyüsel pratiklerinde ve nesneleştirmelerinde kendini gösteren iradi tutumu ve bir anlayış biçimini ifade etmektedir. Fetişler, insanların kendilerine dışsal ve yabancı olanla ilişkileri çerçevesinde doğal ve yapay şeylere/nesnelere ibadet etmelerine ve tapınmalarına ilişkin evrensel gerçeklikler/nesnelere olarak anlaşılırlar. İlk olarak Marx, fetişizm anlayışı üzerinden kapitalist ekonomik işleyişi ve onun örgütlenme biçimi olan modern toplumsal ve siyasal yapılanmasını çözümler. Çalışmada, ilk olarak fetişizm anlayışının tarihsel ve felsefi temellendirmesi ve anlamı üzerinde durulacaktır. Daha sonra Marx'ın fetişleştirme biçimi olarak modern kapitalist ekonomi ve toplumsal işleyişine ilişkin çözümlemesi ele alınacaktır. Bu bağlamda, Marksist fetişizm anlayışından hareketle, kuramsal ve söylemsel temelde toplumsalın ve siyasalın yeniden üretilmesinin, aslında bir biçimde fetişin fetişleştirilmesine dönüştüğü iddia edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Fetişizm, Yabancılaşma, Dışsallaşma, Nesnelleşme.

FETISHISM AS A REPRODUCTION OF THE SOCIAL AND POLITICAL SPHERES

ABSTRACT

The concept of fetishism primarily refers to the voluntary attitude and undersatndig that manifests itself in the human religious and magical practices and objectifications against the power of nature. Fetishes are understood as universal realities, connected with natural and artificial things/objects that people worship in the framework of their relations with the outside world. Marx analyzes the capitalist economic functioning and the modern social and political structure formed by it through the conceptualization of fetishism. This study first focuses on the historical and philosophical basis and meaning of the concept of fetishism. Later, Marx's analysis of the modern capitalist economy and its social functioning as a form of fetishization will be discussed. In this context, on the basis of the Marxist concept of fetishism, it is claimed that the reproduction of the social and political on a theoretical and discursive basis is actually turning into a kind of fetishism.

Keywords: Fetishism, Alienation, Externalization, Objectivation.

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2020 Bahar, sayı: 29, ss. 1-15

Makalenin geliş tarihi: 24.02.2020

Makalenin kabul tarihi: 24.03.2020

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2020, issue: 29, pp.: 1-15

Submission Date: 24 February 2020

Approval Date: 24 March 2020

ISSN 2618-5784

Giriş

Fetişizm, özellikle Batı entelektüel kültürünün ilkel ve az gelişmiş toplulukların ve kültürlerin inanç biçimlerine ve düşünsel tutumlarına yönelik bir anlayışı ve kavramsallaştırmayı ifade etmektedir. Buna göre, öncelikle fetişizm, batıl inanç biçimi olarak tanrısal bir güçle donatılmış olan doğal veya yapay şeylere veya nesnelere tapınma veya bu nesnelere veya şeylerin tabulaştırılması anlamına gelmektedir. Ancak, tarihsel süreçteki anlam değişimine ve dönüşümüne bağlı olarak fetişizm kavramı, genel anlamda bütün dinsel inanç biçimlerine ve anlayışlarına yönelik kullanılmaya başlanır. Bu anlamda fetişizm, insanların kendilerine dışsal ve yabancı olan tanrısal güçle donattıkları nesnel bir şeye veya tasarıma tapınmaları biçiminde yorumlanır. Ancak daha sonra, Batı düşüncesinin ilkel ve az gelişmiş kültürlerle yönelik bu kavramsallaştırması, özellikle Marx tarafından modern kapitalist toplum ve siyasal örgütlenmesindeki ilişki biçimlerini çözümlemeye kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, fetişizm kavramına yönelik tarihsel ve kavramsal bir çözümleme, dinsel, toplumsal ve siyasal alanların yeniden üretilmesini anlamak bakımından önemlidir.

Fetişizm Kavramına Kısa Tarihsel Bir Bakış

Fetişizm kavramı, tarihsel olarak 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafi keşiflerle ve beraberinde Amerika ve Afrika kıtalarına yönelik sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleriyle birlikte biçimlenir. Bu kavrayış, gelişmiş Batı uygarlığının ve kültürünün kendini konumlandığı noktadan hareketle uygarlaşmamış ilkel ve yerli halklara ve kültürlerle, onların inanç biçimlerine ve anlayışlarına yönelik bir kavramsallaştırmasını ifade etmektedir. Bu anlamda, William Pietz, fetişizmden, radikal olarak heterojen sosyal sistemlerin karşılaşmasıyla şekillenen “kültürler arası bir etki” ve bu özel tarihsel durumdan, yani 16. ve 17. yüzyıllarda Afrikalı kabileler, Hristiyan misyonerler ve ticari kapitalistler arasında oluşan bu üçlü alanda biçimlendiğinden söz eder.¹

18. yüzyıl Avrupa entelektüel kültüründe fetişizm ile ilgili bazı tanımlamalar ortaya konulur. Bu anlamda, Zedler'in 1738 tarihli *Universal-Lexikon*'unda fetiş (*fetisso*) yüzükler, kurdeleler, hasır mendiller gibi kutsanmış nesnel büyüsel şeyler, “koruyucu-Tanrı” veya “idol/put” olarak, ilkel halkların batıl inançları biçiminde ifade edilir. Özellikle bu dönemde, Charles de Brosses (1709-1777) tarafından 1760 yılında yayınlanan “*Du culte des dieux fétiches*” kitabı, daha sonraki fetişizm üzerine yapılan çalışmalarda belirleyici olmuştur.²

¹ Hermut Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”, In: Gerhardt, Volker (Hg.): *Marxismus. Versuch einer Bilanz*; Magdeburg 2001, S. 289-319; <https://www.hartmutboehme.de>; (Erişim Tarihi: 12.04.2019).

² A.g.e.

Bu kitap, ilk defa Mısır'daki büyü kültürleriyle Orta Afrika'nın mevcut dinlerini paralel hale getirir ve böylelikle bütün diğer fetişizm-araştırmaları için din-bilimsel temeli oluşturur. De Brosse, eski kaynakları takip ederek *fetiş* sözcüğünü *fetisso*'dan türetmiştir ve Senegal'deki Portekizli tüccarların seyahatleriyle ilişkilendirmişti. De Brosse'nin, hem Portekiz hem de Latince etimolojiden hareketle yaptığı çözümleme (*factitius*=suni/yapay; yanlış/sahte), fetişin pejoratif biçimde sahte/yanlış büyü çevresine taşınmasını ve yıldız kültürle birlikte eski dinsel biçimleri betimlemesini ifade etmektedir. Bu anlamda fetişler, hiçbir biçimde tanrıların kendilerini temsil etmeyen, ama "tanrısal bir güçle donatılmış "dünyevi ve maddi nesnelere kültleri" veya "hayvanların kültleri", tılsım veya muskalar olarak somutlaşmış simgelerdir. De Brosse, fetişizmde, zaten "bütün dünyada yaygın olan genel bir din" ögesini, dinin "her zaman her yerde olan" derin bir katmanını görmüştür. Bu anlamda, onun yapıtı Aydınlanmacı ve Avrupa merkezci bir tarih anlayışının popüler bir düşünce modelini ortaya koymaktadır. De Brosse'in kitabı, 1785'te Almancaya çevrildi ve bu kitap Kant, Schelling, Hegel, Feuerbach ve Marx gibi filozofların fetişizm konusundaki anlayışlarının biçimlenmesinde etkili olmuştur.³

Böhme'ye göre, 1822 yılı *Real-Encyklopädie*'nin, sadece doğal, nesnel veya hayvani fetişler değil, aynı zamanda yapay/sanatsal fetişler arasında ayırım yapması ilginçtir. Buna göre, doğal insan, kendi üzerinde yaşamsal öneme sahip olan söz konusu şeyi bir başka şeye aktarır, yani kendisine dışsal olan bir nesneyi metaforik olarak kendisinden daha yüksek ve daha güçlü hale getirir ve bu yabancı varlıkta kendini ve insani tanrısallığını bulur. Böyle bir fetişleştirme biçimi olarak, fetişizmin en soylu biçimi görülen Yunan tanrılarının heykelleri kabul edilir. Dolayısıyla, aslında Avrupa egemen kültürü zaten fetiş-kavramında içerilmektedir. O halde, fetişizm, sadece egzotik kültürlerin esrarengiz bir görünüşü değil, aynı zamanda Avrupa din-tarihinin bir momentini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Immanuel Kant, özellikle Papalıkta kusur bulduğu kadarıyla Katoliklikte, Tanrı-inancının bağımsız kültürle birlikte bir "fetişizme" dönüştürülmüş olduğunu vurgulamaktadır. Aydınlanmanın, anlaşılabilir yabancı kültürlerle karşı karşıya gelmesinden kaynaklanan aydınlanmanın, aslında arkaik bir şeyi yansıttığı, yani onu sadece uygarlaşan insanlığın genel bir tarihi olarak sınıflandırmaya çalışmadığı, aynı zamanda dehşet duymadan edemediği mevcut kendi potansiyelliği olarak keşfettiği ifade edilebilir.⁴ Dolayısıyla Aydınlanma anlayışının kendisi ne kadar rasyonel ya da ussal olsa da, kendi karşıtı bir biçimde içinde barındırmaktadır.

Böhme'ye göre, Hegel, tamamen Avrupa merkezli bir bakış açısından hareketle şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Afrika, kendi içinde sağlam yapıtlı altın-ülke, öz-bilinçli tarihin gününün ötesinde gecenin siyah

³ A.g.e.

⁴ A.g.e.

rengine sarılmış çocuk-ülke.”⁵ Dolayısıyla Hegel, aslında Afrika’yı, her şeyden önce dinsel pratiklerin büyüü ve fetişizmi üzerinden okumaktadır. Ona göre, “yerlinin” fetişizmi, henüz kendilik olmayan ve kendinin nesnel olarak koyduğu bağlamı oldukça düşük biçimde kavrayan Geist’in nesneleştirmesinin en alt aşamasını ifade etmektedir. Fetişizm, yerlinin doğa-gücü karşısında kendi başına davranmasıyla ortaya çıkan keyfi harekettir/istençtir (Willkür). Bu istenç, büyüsel/sihirli bir momenti ifade etmektedir. Ama aynı zamanda yerli, kendini yanlış değerlendirir, bu değerlendirme onun istencinin ona dışsal-olan sezgi/algı üzerinden bir hayvan, bir ağaç, bir taş veya ağaçtan bir resim biçiminde bir gücü tasarlaması olarak ortaya konulur. Temel olarak, Hegel, fetişizm konusunda pek fazla bir şey ortaya koymaz ve sadece fetiş pratiklerin küçümsenmesine yönelik “yerlilere” karşı önyargıları yaygınlaştırır. Ancak diğer yandan, Hegel, anlamlı bir çözümlemede ortaya koyar: Güvenilir ve doğaüstü güce sahip bir şeyin ilkel anlaşılabilir tasarımı olarak fetişleştirme, nesneleştirmenin ilk başlangıcıdır. Bu anlamda, fetişleştirme, kendisine dışsal olan nesneleştirme aşamalarından ve alanlarından geçerek sonunda kendi özüne ilişkin dolayım ve kavrayışa sahip olan bir Geist’in diyalektik gelişimi içerisinde oluşturulan bir bilinç biçimidir. Böylelikle Hegel’le birlikte fetişizm, idealist diyalektiğin kavramsallığına dahil edilir ve artık hem kendini geliştirmenin henüz işlenmemiş başlangıç-biçimi, hem de kendine-yabancılaşmanın bir figürü olarak yorumlanabilir.⁶

Bilince yönelik Hegelci bu fetişleştirme ve yabancılaşma belirlenimini, Feuerbach, dinsel inançta (Hristiyanlık) insanın gerçek özünün ortaya konulması temelinde, bu özü doğru anlamama ve ondan tamamen bir uzaklaşma olarak gördüğü Hegelci felsefeye karşı uygular. Feuerbach’a göre, rasyonel bir teoloji ortaya koyan Hegelci felsefe sistem kurma kaygısıyla, duyusal ve canlı gerçek yaşamdan ve varlıktan değil, zaman ve tarih-dışı mutlak soyut varlıktan başlamaktadır. Dolayısıyla bu felsefede somut bireysel/tikel varoluş ve dirimsel yaşam, salt soyut mantık kategorilerinin geçici ilinekleri, birer momenti ve ürünü olarak ortaya konulur. Çünkü “burada varoluşun özel tarihsel bir görünüşünün bütünlüğü, mutlaklığı yüklem olarak öne sürülmektedir; böylece bağımsız varoluşlar olarak gelişim aşamaları sadece tarihsel bir anlama sahip olmakta, varlıklarını mutlak aşama içinde salt gölgeler, momentler, cüzi damlalar halinde sürdürmektedirler.”⁷ Oysa gerçek felsefe, bireysel, duyusal somut varlıktan, özünü topluluk içinde gerçekleştiren gerçek bireysel insandan hareket etmelidir.⁸ Genel olarak, hem duyusal hem de

⁵ (Aktaran Böhme:); Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Werke in zwanzig Bänden. Auf der Grundlage der Werke von 1832-1845 neu edierte Ausgabe. Hg. v. Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel; 3. Aufl. Frankfurt am Main 1995.

⁶ Hermut Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”.

⁷ Ludwig Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, Çev. Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 9.

⁸ A.g.e. s. 137.

düşünsel bütünlük içinde böyle bir gerçek somut özün tarihsel-olgusal gelişimini ve açılımını dinsel inançta görmekteyiz. Çünkü "...duyusal nesnelere ilişkide nesne bilinci özbilincinden ayırt edilebilir; ama dinsel nesnede bilinç özbilinçle örtüşür... (dolayısıyla) Tanrı bilinci insanın özbilincidir."⁹ Buna göre, din veya Tanrı bilgisi, insanın özbilincinin belirli bir yansımasını veya tasarımını ifade etmektedir.

Dinsel inanç veya Tanrı, sonlu ve ölümlü insanın, mutlak ve sonsuz olan karşısındaki özbilinçli tutumunu, kendi özünün yansımasını ifade etmektedir. İnsan, kendi varoluşuna ve özüne ilişkin eksikli, sonlu, fani, kusurlu vb. bütün olumsuzlukları aşmak ve dolayısıyla kendini olumlamak için mutlak, sonsuz, yetkin ve mükemmel bir varlık tasarımı ortaya koyar. Dolayısıyla bir fetişleştirme ve tapınma biçimi olarak dinsel inanç veya Tanrı kavramı, insanın kendi özünün bir yansımasını ve nesnelleştirmesini, dolayısıyla kendine yabancılaşmasını ifade etmektedir.¹⁰ Bu değerlendirme, aslında Batı bakış açısının ilkel kültürlerle ve inanç biçimlerine yönelik yaptığı fetişizm çözümlemesinin kendisine yöneltilmesi olarak anlaşılabilir. Ancak bu dinsel inanca yönelik fetişizm çözümlemesini, Marx, daha geniş bir perspektiften modern kapitalist toplumsal ve siyasal örgütlenmesinin kendisine yöneltir. Marx'la birlikte fetişizm, nihayet siyahi/yerli kültürün gizemini ve bir yabancılaşma biçimini takdir etmek durumunda kalan beyaz kültürün bir kavramı haline gelir. Yabancılaşma biçimi, kapitalist modern toplumun kendi içerisinde gelişen bir yabancılaşma biçimi olarak görülür. Bundan böyle, fetişizm, beyaz kültürü ürpertici bir huzursuzlukla doldurur.¹¹ Dolayısıyla, Avrupalının ya da Batının az gelişmiş ilkel halklara ve kültürlerle yönelik belirlediği kavramsal belirlenim, kendilerine dönmüştür.

Modern Kapitalist Toplumsal Yapının ve Siyasal Örgütlenmenin Fetiş Karakteri

Meta-fetişizmi çözümlemeleri konusunda Marx'ın düşüncelerinin biçimlenmesinde Hegel ve Feuerbach dışında etkili olan diğer iki düşünür Charles de Brosses ve Benjamin Costant'tır. De Brosses'in düşünceleri, dinsel-tarihsel bir olgu olarak Hıristiyan sanat eserlerine ve kültlerine yönelik fetişizm çözümlemelerinde Marx'ı etkilemiştir. Diğer yandan, Marx, siyasi metafor olarak politik ekonomi alanında *Kapital*'de kullanmış olduğu fetişizm kavramını, yani fetişin doğrudan üretim ilişkilerinden kaynaklandığı ve bunların gerçekleştirilmesini sağladığı, bu nedenle fetişe inananların kendi içinde duygusal enerjilere bağlandığı anlayışını Benjamin Cosnant'tan

⁹ Ludwig Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, Çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 47-48.

¹⁰ A.g.e., s. 73-76.

¹¹ Hermut Böhme, "Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext".

devralmıştır.¹² Marx, *meta-fetişizmi* temelinde ortaya koyduğu yabancılaşma analizine ilişkin düşüncelerini, özellikle Hegelci ve Feuerbahçı anlayışlara yaptığı eleştiriler temelinde biçimlendirir. Marx açısından *meta-fetişizmi*, her ne kadar kapitalizmde toplumsal ve siyasal ilişkilerin 'aldatıcı görüntüsü' olsa da, aslında zorunlu bir görünüş biçimi ve momenttir. Dolayısıyla kapitalist üretim biçimine bağlı olarak biçimlenen toplumsal ve siyasal yapıda, ideolojik söyleme bağlı olarak yansıtılan yanlış anlamalara ve evrensellik momentine dayanan meta-fetişizmi ve yabancılaşmanın tarihsel-olgusal olarak anlaşılması ve deşifre edilmesi gerekir.

Marx, 1844 tarihli "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı" adlı makalesinde, dinsel inançta ortaya çıkan fetişleştirme ve dolayısıyla yabancılaşma biçimine yönelik bir analiz ortaya koyar. Buna göre, "...insanı yapan din değil, dini yapan insandır. Yani din, henüz kendine erişmemiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın kendinin bilinci ve kendinin duygusunu oluşturuyor."¹³ Başka bir ifadeyle, dinsel inanç, kendini henüz kazanmamış veya zaten yeniden kaybetmiş olan insanın öz-bilincinin ve öz-saygısının bir biçimini ifade etmektedir. Çünkü bu bilinç biçiminde insanın özü herhangi bir doğru gerçekliğe sahip olmadığından, din insani özün fantastik/hayali bir gerçekleşmesini ifade etmektedir. Buna göre, din, olgusal/gerçek dünyanın tersine çevrilmiş bilinç biçimi olarak, insan özünün doğüstü gerçekleşmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla "din ezilen insanın içsel ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dışsallaştığı toplumsal koşulların tinini oluşturmaktadır. Din, halkın afyonunu oluşturuyor."¹⁴ Ama gerçekte din, pratik anlamda insanların yeteneğinin ve kapasitesinin, yani düşünsel zenginliğinin kurumsallaşmış nesnel biçimidir. Ancak Marx açısından, bu kurumsallaşmış nesnel biçim olarak din, insanın özsel güçlerinin, insani-olmayan, tanrısal-kutsal olanda, dolayısıyla sadece dışsal olarak değil, aksine daha üstün olarak ifade ettiklerinin fantastik/hayali bir figürüdür.¹⁵ Dolayısıyla felsefi eleştirinin

¹² A.g.e.

¹³ Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı", Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 191.

¹⁴ A.g.e., s. 192. Marx'ın burada, özellikle belirli bir bilinç biçimi olarak gerçek dünyayı hayali dünyaya çevirmesi, insanlara acılarını unutturması ve insanları büyülemesi ve kendinden geçirmesi bakımından dine yönelik afyon belirlemesi daha önce Kant tarafından yapılmıştır. Ancak Marx bu belirlemeyi toplumsal ve siyasal ilişkiler çerçevesinde ortaya koyarken, Kant bu belirlemeyi bireysel temelde, insanın ahlaki gelişimi çerçevesinde ortaya koyar. Buna göre, daha somut olan bireysel ahlaki gelişimin ve vicdan oluşumunun, daha soyut olan dinsel anlayıştan önce öğretilmesi ve işlenmesi gerekir. Eğer din ahlaki dürüstlüğe ve vicdana eklenmezse hiçbir yararı olmayacaktır. Çünkü bireysel olarak ahlaki dürüstlük ve vicdan gelişimi olmadan din bir hurafe olarak kalacaktır. Bireysel ve somut anlamda, belirli bir vicdan ve anlayışa sahip olmayan insanların daha soyut tanrısal hakikatleri ve söylemleri anlamayacakları için, bu tanrısal hakikatler ve söylemler onlar üzerinde bir afyon etkisi yapacaktır (Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 128.)

¹⁵ Hermut Böhme, "Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext".

görevi, öteki dünyanın ve bu dünyanın gerçekliğini ortaya koymaktır. Felsefi çözümlenme, insanın kendine yabancılaşmasının kutsal biçimlerini gösterdikten sonra, aynı zamanda kutsal-olmayan, dünyasal biçimler içindeki kendine yabancılaşma biçimlerini de ortaya sermelidir. “Böylece gökyüzünün eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisi hukukun eleştirisine, tanrıbilimin eleştirisi de siyasetin eleştirisine dönüşür.”¹⁶ Dolayısıyla hem dinsel hem de dünyevi alanda hakim olan fetişizmin gücü, ancak böyle bir eleştirel felsefi çözümlenme temelinde parçalanabilir.

Marx’ın, dinde ortaya çıkan insanın kendine yabancılaşması biçimine ilişkin çözümlenmesi, aslında Feuerbach tarafından zaten ortaya konulmuştu. Ama Feuerbach, dindeki bu yabancılaşmayı aslında insanın özünün bir ifadesi olarak görür. Feuerbach, rasyonel teoloji olarak ifade ettiği geleneksel felsefe (Hegel) ve dinsel inançta, aşkınsal ve soyut biçimde kurgusal olarak tasarlanan ve dolayısıyla yanlış biçimde anlaşılan bu yabancılaşmayı çözümlenerek, insanı gerçek özüne döndürmek ister. Buna karşılık Marx, insani öze yönelik Feuerbachçı çözümlenmeyi eksik ve yanıltıcı bulur. Çünkü “Feuerbach, dinsel özü, insan özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.”¹⁷ Dolayısıyla Feuerbach, her ne kadar materyalist bir bakış açısından, doğal ve duyusal insandan hareket etse de, idealist anlayışla bağını koparamadığı için, insanlığın gelişimini dinsel inançtan ve gereksinimden hareketle soyut ve eksik biçimde çözümlenmiştir.¹⁸ Din, tarihsel-olgusal olarak bütün insani özün ve bilincin gerçekliğini ifade eden bir nesnellik biçimi değildir, sadece diğer insani etkinlikler içinde belirli bir bilinç biçimini ve dolayısıyla tikel bir momenti ifade etmektedir. Ancak Marx’ın bu yaklaşımında ilginç olan, dinin sadece hala egemen olan ve büyüden arındırmaya uygun sembolik bir biçimi nitelendirmeyip, aynı zamanda kendini gerçekleştirmenin etkili bir yolunu da tekrar oluşturabileceğini vurgulamış olmasıdır. Dolayısıyla din, sadece geçmiş dünya tarihinin sembolik bir biçimini değil, aynı zamanda bilincin kendini ifade etmedeki potansiyelliği de göstermektedir. Ama aynı zamanda, modern kapitalist ekonomik yabancılaşmanın yıkıcı gücü çerçevesinde, insanın kendi kendine yabancılaşmasının geçmiş dinsel biçimlerinin de devralınması söz konusudur. Dolayısıyla Marx’ın çözümlenmesinde, dinsel mistifikasyon figürleri dünyevi bir çalışma toplumu içerisinde tekrar ortaya çıkar; ama bu figürler artık sembollerin gökyüzünde değil, üretimin ve meta değişiminin derin yapısında karmaşıklaşan bir yapısı içerisinde ele alınır.¹⁹ Böylelikle Marx ile birlikte fetişizm, ilkel ve gelişmiş kültürlerin inanç ve ritüel biçimlerinden

¹⁶ Karl Marx, “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı”, s. 193.

¹⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, “Feuerbach Üzerine Tezler” (§6), Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 22.

¹⁸ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 33-35.

¹⁹ Hermut Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”.

hareketle anlaşılan tanımsal bir kavramdan, modern kapitalist toplumsal örgütlenmenin gizli derin yapısını eleştirel biçimde serimleyen bir metafora dönüşür.

Kapitalist toplumun derin yapısında gizlenmiş fetiş karakteri, Marx, bir yabancılaşma (Entfremdung) biçimi olarak tarihsel-olgusal süreçte biçimlenen toplumsal üretim ilişkileri içerisinde biçimlenen iş bölümünde, özel mülkiyette, meta değişiminde ve tüm ilişkilere hakim olan paranın mutlak hakimiyeti temelinde analiz eder. Bu analiz, klasik politik iktisat anlayışıyla (Adam Smith, Ricardo) da bir hesaplama olarak "1844 Ekonomik-Felsefi El Yazmaları"nda (Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844) ve "Alman İdeolojisi"inde (Die deutsche Ideologie) açıkça ortaya konulur. Buna göre, kapitalist üretim ilişkilerinde insanın yabancılaşmasının dört temel biçimi vardır: İş/emeğe yabancılaşması, işin/emeğin ürününe yabancılaşması, diğer insanlara yabancılaşması, kendine yabancılaşması. Başka bir ifadeyle, kapitalist etkinlikte açıkça görünür olan metalaşmış ve yabancılaşmış emek şu sonuçlara yol açar.

Yabancılaşmış emek, ilk olarak insanın kendini üretmek amacıyla doğayla etkinliğinde, yaratıcı ve dönüştürücü değil, artık zorunlu bir etkinlik biçimine büründüğünden doğaya ve kendi ürettiğine yabancılaşmasına neden olur. İkinci olarak, yabancılaşmış emek insanın kendi emeğine ve üretim sürecine yabancılaşmasına neden olur, bireyin amacını ve yaşamını türün amacı ve yaşamı haline getirir. Ve dolayısıyla üçüncü olarak, yabancılaşmış emek, insanı türsel varlığına ve kendi bedenine yabancılaştırır. Son olarak, insanın doğaya, türsel varlığına, kendine ve kendi etkinliğine ve emek ürününe yabancılaşmasının sonucu, *insanın insana yabancılaşmasıdır*.²⁰ Bu yabancılaşma biçimi, özellikle dinsel inançta ortaya çıkan Feuerbachçı anlamdaki fetişizm biçimiyle analogik olarak şöyle çözümlenir:

"Çalışanın/işçinin kendi emeğinin ürünüyle yabancı bir nesne olarak ilişkide bulunduğu belirleniminde, bütün bu sonuçlar bulunmaktadır: İşçi ne kadar çok çalışırsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir, kendisi, kendi iç dünyası o derece yoksullaşır, kendine ait şeyler o derece azalır. Bu durum, tıpkı dindeki gibidir. İnsan Tanrı'ya ne kadar çok şey verir se, kendine o kadar az şey kalır. İşçi, hayatını nesneye koyar; ama hayatı artık kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla

---

²⁰ Karl Marx, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, Verlag der Contumax GmbH&Co. KG, Berlin 2104, s. 50-51. Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, Çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul 2003, s. 80-83.

bu etkinlik, ne kadar büyük olursa, işçinin nesnelere yoksunluğu da o kadar artar.”²¹

Buna göre, kapitalist toplumda insanın kendini dışsallaştırması ve gerçekleştirilmesi, çalışmayı/emeği karşıtına çevirir; böylece insanın kendisi tarafından üretilen nesnellik onun kendini gerçekleştirme biçimi olarak görünmez, aksine ona karşı bir güç olarak bağımsızlaşır ve insanın onu kontrol etmesi yerine, o insanı yönetir hale gelir. Bu durum, emeğin yabancılaşması ve metanın fetiş karakterinin sonucudur.²²

Marx, metaların fetiş karakterini *Das Kapital*'in birinci cildinde yer alan “*Metaların Fetiş-karakteri ve Onun Gizemi*” adlı bölümde ele alır ve burada da yine dinle analojik bir ilişkide çözümler. Buna göre, ilk bakış basit ve anlaşılır görünen metanın mistik özelliği kullanım değerinden değil, değişim değerinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal bir ilişki biçimi olarak belirlenen değişim değeri, üreticilerin emek ürünlerinin birbiriyle takasında ortaya çıkmaktadır:

“O halde meta-biçiminin gizemi, sadece insanlara kendi çalışmalarının toplumsal karakterini çalışma/emek ürünlerinin kendisinin nesnel karakteri olarak, bu şeylerin toplumsal doğal özellikleri olarak geri yansımından, bu yüzden de toplam emek ürünleriyle toplumsal ilişkilerinin onlar dışında varolan nesnelere toplumsal ilişkisi olarak yansımından oluşmaktadır.”²³

Dolayısıyla metanın fetiş karakteri insan emeğinin toplumsal özelliğinden, yani emek ürünleri arasında kurulan toplumsal ilişki biçimini almasından kaynaklanmaktadır. İnsan emeğinin ürünü olan şeyler, toplumsal

²¹ Karl Marx, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, s. 46.; Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 75-76.

²² Marx, fetiş-kavramını kullanırken, kavramın kökenindeki Latince *feitiso* ve *factitius*, yani çifte anlamda ‘büyüsel’ ve ‘yapay/suni olarak üretilmiş’ olan anlamsal belirsizlikten yararlanır. Toplumsal olarak üretilmiş ürünler anlamında *factitii*, ürünlere ilişkin yapaylık/sunilik ve dolayısıyla dünyeviliğin/profanlığın ortadan kaldırılmasıyla ‘fetiş’ hale gelirler. Bu ürünler, ne bireyin ne de toplumun kendini tanımadığı doğal ve insana dışsal olan bir şeyin bağımsız görünüşünü ortaya koyarlar. *Şeylere aktarılan güç/iktidar, şeylerin gücü/iktidarı olarak görünür*. Şeyler, kapitalist üretim tarzı ve meta olarak ürünlerin meta-değişimiyle dönüştürülerek ve kullanım-değeri değişim-değerinde kaybolarak, fetiş bir şey fizyonomisi kazanırlar. Dolayısıyla bu ürünler, insanlarla bağlarını koparırlar. Şeyler/meta, özne ve onun yaşam-araçları arasındaki aşılabilir katman olarak kendini dayatan kendi hareket biçimlerini kazanırlar. Dolayısıyla meta, George Simmel’in takı/mücevher için ifade ettiği gibi, özneyi büyüleyen etkinin merkezi haline gelir, öyle ki özne metada artık kendi etkinliğini tanıyamaz. Fetiş, kendi büyüünü ve aurasını bir meta olarak ortaya koyan ürüne bir yabancılaşma maskesini ödünç verir (Hermut Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”).

²³ Karl Marx, *Das Kapital*, Der Produktionsprozess des Kapitals, Erster Band, Erstes Buch, Nikol Verlagsgesellschaft mbH&Co. KG, Hamburg 2016, s. 47-48.

niteliğinden dolayı bağımsız, kendi başına varolan değerli şeyler olarak nesnellik kazanırlar. Dolayısıyla,

“...insanlar arasındaki toplumsal ilişki, onlar için burada şeylerin düşsel bir ilişkisi biçimine bürünür. Bu yüzden, bir benzerlik bulmak için dinsel dünyanın sisli bölgesini dolaşmamız gerekir. Burada, insan kafasının ürünleri, birbirleriyle ve insanlarla bağımsız ilişkide olan biçimlerde, kendilerine özgü yaşamlarıyla görünürler. Aynı şekilde meta-dünyasında insan elinin yarattığı ürünler için durum aynıdır. Meta olarak üretildiklerinde emek ürünlerine yapışan ve bu yüzden meta üretiminden ayrılmaz olan şeyi, fetişizm olarak adlandırıyorum.”²⁴

Buna göre, Marx, kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsal niteliğini, dinsel dünyayla benzerlik ilişkisi çerçevesinde dünyasal temelde çözümleyerek bir tür fetişizm olarak belirler. Bu tıpkı dinsel inançtaki büyülenmede olduğu gibi, insanın kendine yabancılaşmasını ve nesneleşmesini ifade etmektedir. İnsan, kendi yarattığı, kendi emeğinin ürünü olan dünyada artık kendini tanıyamaz hale gelmiştir. Şeylere aktarılan güç, şeylerin gücü ve iktidarı olarak görünür. Şeyler, kapitalist üretim tarzında meta olarak dönüştürülerek ve şeylerin kullanım değeri değişim değerinde kaybolarak fetiş bir özellik kazanırlar. Emeğin ürünleri metalar/şeyler, insanlarla bağlarını koparırlar ve insanlara kendilerini dayatan hareket biçimleri kazanırlar.²⁵

²⁴ A.g.e., s. 48.

²⁵ Böhme'ye göre, Marx, “18. Yüzyılın popüler aydınlanması” olarak semiyotik (göstergebilimsel) bir kuram vasıtasıyla para ve altının meta-eşdeğerlik yorumunu yapar. “Paranın büyüü” açıklanmadan bırakılırken, bu kuram aracılığıyla para “salt işaret/im/gösterge” ve buna uygun olarak meta-biçimi “keyfi bir refleksif-ürün” haline gelir. Ancak bu, onun genel referansına, yani altın ve gümüş “dünyanın iç-organlarından çıktığı... aynı zamanda tüm insan emeğinin dolaysız enkarnasyonu/cisimleşmesi olduğu” kadarıyla insan emeğine dayanmaktadır. Meta-değişimine bağlı gelişen-toplumda para ve altını cisimleştiren bu ‘dolaysızlık’, Charles De Brosses’un herhangi bir şeyin fetişizmde büyüü güçleri görselleştirebildiği ve fetişte ortaya koyduğu gözlemlenen dolaysızlığına karşılık gelir. Marx’göre, “bu yüzden, para-fetişizminin gizemi, sadece görülebilir olan meta-fetişinin gözleri köreden gizemleridir.” Ancak Afrika fetişizminde bulunan keyfilik aksine, Marx, meta-fetişinin büyüü-gücünün nerede olabileceğini, meta-para-mal dolaşımına ilişkin “enkarnasyon/cisimleşme” ve “transubstantiation” (dönüştürülme eylemi; kutsal ekmek ve şarabın İsa’nın eti ve kanına dönüştüğü inancı) gibi Kristolojik/Hristolojik (mesih bilimi) ve eucharistik (şarap ve ekmek ayini) metaforlarla, “metamorfoz” (başkalaşma) veya “hiyeroglif” (resim-yazı) gibi mitsel biçimler, “büyü” ve “sihir” gibi batıl inanç biçimleri veya “metabolé eis allos genos”, yani “fiziksel/cisimsel metadan cisimsel-altına malın/metanın değerinin artması” biçimindeki kullanımlarla güçlendirir. Dolayısıyla para-biçimi, geleneksel semiyotikler biçiminde meta/mal-değerini göstermez, aksine “ürünlerdeki meta-değişimine bağlı olan bir düşünümsellik” biçimini göstermektedir. Dolayısıyla bu anlayış, Marx’ın sistemli, “yapışkan” fetişizmini oluşturan şeydir (Hermet Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”).

Marx, özellikle *Das Kapital*'in üçüncü cildinde fetişizme ilişkin daha ayrıntılı bir çözümlemeyi, sermaye ilişkilerinin dışsal ve fetiş karakteri üzerinden ortaya koyar. Sermaye ilişkileri, özellikle paradan para kazanma biçiminde, yani faiz geliri üzerinden kendi kendini yaratması ve genişletmesi bakımından en dışsal ve en fetiş biçime bürünür. Buna göre,

“...faiz getiren sermayede bu otomatik fetiş, kendi kendisine değerlendirilen değer, para üreten para saf biçimde ortaya çıkar ve bu biçim içerisinde kendi oluşumuna ilişkin hiçbir iz taşımaz. Toplumsal ilişki, şeyin, paranın bir ilişkisi olarak kendi kendisini tamamlamış olur. ...Para, para olarak zaten kendisi potansiyel olarak değer-yaratan değerdir ve bu tuhaf/özel meta için satış biçimi olan böyle bir özelliği olarak borç verilir. Dolayısıyla bu, bir armut ağacının armut vermesi gibi paranın değer yaratma, faiz sağlama özelliği halini almaktadır.”²⁶

Aslında bu çözümlemede, Marx, *mistik/gizemsel biçimde dile getirdiği tüm söylemiyle sermayeyi* canlı biçimde kendi kendini yeniden üreten ve çoğaltan bir güce dönüştürür. Aslında O, bunu, radikal biçimde bu gizemsel olanın salt görünüş olarak maskesini düşürmek için yapar. Kapital/sermaye, faizin gizemli ve kendi kendini yaratıcı kaynağı, otomatik olarak kenî kendini çoğaltan bir şey, bir makine olarak görünür.²⁷ Tıpkı, doğal olarak armut ağacının armut vermesi gibi para da faiz getirmektedir. Ancak sermayeye ilişkin böyle bir çözümleme, sermayeyi değişmez nesnel ve değişmez bir gerçeklik olarak görmeyi de beraberinde getirecektir. Bir anlamda, bu, fetişin fetişleştirilmesi olarak, yani çözümlemeyle aşılma ve ortadan kaldırılmak istenenin, yeniden üretilmesi olacaktır. Çünkü fetişleştikleri ölçüde göstergeler, sadece gerçekliğe nüfuz etmezler, aynı zamanda gerçekliği dönüştürürler. Göstergeler, sadece bunu açığa çıkarmak için aşılması gereken özün görünüşü değildirler. Aksine göstergeler, özü (Wesen) işgal ederler, onu ele geçirirler, fetiş ele geçirilen gerçekliği muhafaza eder ve korur. Böylelikle bu durum, fetişleştirilen göstergeleri etkili ve enerjik bir güç yapar.²⁸

Marx'ın amaçladığı gibi, ilişkileri ayakları üstüne koymak, sadece çifte olumsuzlamanın, yani olumsuzun olumsuzlanmasıyla bir aydınlatma çerçevesinde fetişizmde etkili olan evirtmeyi tekrar tersine çevirmek anlamına gelmez. Aksine, göstergelerin ve fetişin, mevcut özü ve gerçekliği bir biçimde özümlediğini, yani kendi gerçekliği ve etkinliği kıldığını bilmek gerekir. Ancak bunların, sadece kendinde fetişleşmenin bir başka biçimi olduğu varsayılırsa, semiyotik süreç sarsılabilir ve maskesi düşürebilir ve böylelikle gerçeklik kazanılmış olurdu. Tam da bu anlamda “Marx, kötü ruhları kovan kişi (exorzist)

²⁶ Karl Marx, *Das Kapital*, Kritik der Politischen Ökonomie, Dritter Band, Drittes Buch, Nikol Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Hamburg 2016, s. 157.

²⁷ Hermut Böhme, “Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext”.

²⁸ A.g.e.

ve anti-Papaz olur ve bir fetiş eleştirmeni olarak kendini ortaya koyar, ama bir anlamda belki de en çok fetişe inanan biri olarak karşımıza çıkar.”²⁹ Ancak böyle bir değerlendirmeyi, genel anlamda Marx’ın bütün çözümlenmeleri ve değerlendirmeleri için yapmak doğru olmayacaktır. Diğer yandan, Marx sonrası, onun düşüncelerinin ve kavramlarının dogmatikleştirilmesi ve ideolojinin bilimselleştirilmesi anlamında geleneksel-Ortodoks Marksizm için böyle bir fetiş tutumdan söz edilebilir.

Kavramların ve şeylerin gizemsel hale dönüştürülmesi, yani fetişin fetişleştirilmesi anlamında bir tutum, modern toplumsal rasyonelleşme ve bilimsel bilgi anlayışının ve dünya kavrayışının yüceltilmesinde de görülmektedir. Bu anlamda, Max Weber, modern dünyaya yönelik çözümlemesinde “dünyanın büyüünün bozulduğuna” ilişkin bir özgürlük ve anlam yitimi değerlendirmesi ortaya koyar.³⁰ Benzer biçimde, “*Aydınlanmanın Diyalektiği*”nde, Adorno ve Horkheimer akla ve ilerlemeye olan inancın ifadesi olarak *Aydınlanmanın kendisinin bir mite dönüştüğünü* ileri sürerler. Geline tarihsel süreçte insanın bilgi ve emeğiyle ortaya çıkarılan uygarlığın insana kurtuluş ve özgürlük sağlayamadığını ve Aydınlanmanın aklın egemenliği olarak insanın otoriter ve totaliter bir anlayış ve yapı biçiminde kendine dönmüş olduğunu belirtirler. İnsanın yarattığı uygarlık insanın kendisine dönmüş bir egemenlik olmuş; bu egemenlik ‘akıl’ olarak, insanın kendini tanıması aracılığıyla ‘doğayla’ girmiş olduğu olumsuzlama ilişkisi çerçevesinde nesnel-amaçsal-akıl, insanın kendine yabancılaşmasını getiren araçsal-öznel-akıl biçime dönüşmüştür. Adorno ve Horkheimer’ın temel savı şu olmuştur: “Aklın ilkesi Aydınlanma, totaliterciliğin kendisidir.”³¹ İnsanın mitsel ve dinsel gerçeklikle kuşatılmışlık ve düşmüşlükten kurtuluşu ve özgürleşmesini sağlayacak Aydınlanma, insana her yerde hükmeden ve onu nesneleştiren mitsel-büyüsel bir akla dönüşmüştür. Çünkü “mitlerin Aydınlanmayı gerçekleştirmeleri gibi Aydınlanma da attığı her adımda iyiden iyiye mitolojiye karışmaktadır.”³² Başka bir ifadeyle, ussal ya da rasyonel olanın kendisi, mitsel ve gizemsel bir biçime bürünmüştür.

Sonuç Olarak Bir Değerlendirme

Fetişizm, özellikle Batı entelektüel kültürünün ilkel ve az gelişmiş olarak gördüğü kültürlerle yönelik bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, fetişizm, özellikle doğal güçler karşısında zayıflıklarını ve çaresizliklerini alt etmek amacıyla, ilkel insanların kutsal saydıkları ve

²⁹ A.g.e.

³⁰ Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 364-365.

³¹ Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Oğuz Özgül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995, s. 18.

³² A.g.e, s. 28.

yücelttikleri nesnelere ve şeylere tapınmasını ve ibadet etmesini ve bunlarla kendilerini özdeşleştirmesini ifade etmektedir. İnsanların yükledikleri anlamlarla kutsal ve dokunulmaz kabul edilen fetişler, insanların kendilerini yönetir hale gelir, dolayısıyla onları kendi gerçekliğine yabancılaştırır veya onları böyle bir konumda tutar. Bu anlamda, fetişizm, duyuşal ve irrasyonel bir bilinç ve anlayış biçimine karşılık gelir. Ancak başlangıçta sadece ilkel ve azgelişmiş kültürlerin inanç ve anlayış biçimlerini ifade kavram, tarihsel süreçteki anlam değişimi ve dönüşümü sonucu, genel anlamda dinsel dünya anlayışlarına ve bilinç biçimlerine yönelik bir tanımlamaya dönüşür. Bu anlamda, örneğin Kant Hristiyanlıkta Tanrı inancının bağımsız kültürlerle birlikte bir "fetişizme" dönüştürülmüş olduğunu ileri sürmektedir.

Diğer yandan, ilk olarak Marx, fetişizm anlayışını aydınlanmış modern kapitalist topluma ve siyasal örgütlenme biçimine uygular. Marx'ın kapitalist ekonomik ilişkiler temelinde ortaya koyduğu bu çözümlemeye göre, özel mülkiyet ilişkileri temelinde insanın kendini dışsallaştırması ve gerçekleştirme çabası, çalışmayı karşısına çevirmektedir. Buna göre, insanın emeğiyle kendisi tarafından üretilen nesnellik ve oluşturulan değer dünyası, onun kendini gerçekleştirme ve özgürleşme alanı olarak değil, aksine ona karşı olan bir güç olarak bağımsızlaşır ve insanın onu kontrol etmesi yerine o insanı yönetir hale gelir. Tıpkı dinsel dünyada olduğu gibi, insan aklının ürünleri olan şeylerin, hem birbiriyle hem de insanın kendisiyle ilişkiye girmeleri, bağımsız canlı varlıklar gibi onu yönetmeleri söz konusudur. Bu süreç, meta fetişizmi biçiminde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla özel mülkiyet ilişkilerinin ve ekonomik işleyişin yeniden üretilmesinin örgütlenmesi biçimi olan kapitalist toplumsal ve siyasal yapı, insanın, kendi özüne ve diğer insanlara yabancılaşmasını ifade etmektedir.

Bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmak amacıyla Marx'ın kapitalist topluma yönelik yaptığı meta fetişizm çözümlemesi, sonrasında geleneksel-Ortodoks Marksistler tarafından onun düşüncelerinin dogmatikleştirilmesi nedeniyle fetişin fetişleştirilmesine dönüşmüştür. Benzer fetişleştirmeler, Aydınlanma düşüncesinin akıl ve ilerleme inancı biçimin de kendini göstermektedir. Özellikle gerçekliğin rasyonel/ussal açıklaması olarak "insan doğası", "doğal durum" "doğal hak" "ikinci doğa" gibi kavramlardan veya göstergelerden hareketle toplumsal ve siyasal yapıyı kurgusal-soyut biçimde tasarlayan anlayış, süreçte kendisinin karşısına dönüştürerek, irrasyonel ve fetiş bir hale bürünür. Çünkü bu kavramsallaştırmalar, rasyonel tikel ve soyut kurgular olarak ortaya konulan, ancak nesnel ve olgusal gerçekliklermiş gibi iktidarı ve toplumsal ilişkileri biçimlendirmekte ve yeniden üretmektedir. Dolayısıyla bir yandan, bireysel ve tikel öznenin, diğer yandan kolektif/tümel öznenin mistifikasyonu ya da fetişleştirilmesiyle siyasalın ve toplumsalın bir biçimde yeniden üretilmesi söz konusudur. Fetişlere yönelik yapılan yorumlar ve çözümlemeler, onların irrasyonel doğasını anlaşılır kılarak, insani pratikleri ve kurumları rasyonelleştirmeyi ve anlaşılır kılmayı ve insanın kendi özüne ve

türsel yapısına uygun yapılar ve kurumlar olarak oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak bu söylemlerin ve rasyonelleştirmelerin, kendisi de, süreçte kendi karşısına dönüşmekte, irrasyonel ve anlaşılmaz bir biçimlere bürünmektedir. Bu tam da, temelde irrasyonel ve fetiş karaktere sahip mevcut durumun, bir biçimde kendini sürekli yeniden üretmesinin olanaklılığını da sağlamaktadır. Örneğin günümüzde, serbest piyasa ve kapitalist üretim biçiminin evrensel tek ve değişmez düzen olduğu inancı, böyle bir fetişleşirmeyi göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Böhme, Hermut "Das Fetischismus-Konzept von Marx und sein Kontext", In: Gerhardt, Volker (Hg.): *Marxismus. Versuch einer Bilanz*; Magdeburg 2001, S. 289-319; <https://www.hartmutboehme.de>; (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
- Engels, Friedrich, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1992.
- Feuerbach, Ludwig, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, Çev. Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Feuerbach, Ludwig, *Hristiyanlığın Özü*, Çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul 2008.
- Habermas, Jürgen, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W., *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Oğuz Özügül, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1995.
- Kant, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Marx, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı", Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara 1997.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, "Feuerbach Üzerine Tezler" (§6), Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1992.
- Marx, Karl, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, Verlag der Contumax GmbH&Co. KG, Berlin 2104.
- Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, Çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul 2003.
- Marx, Karl, *Das Kapital, Der Produktionsprozess des Kapitals*, Erster Band, Erstes Buch, Nikol Verlagsgesellschaft mbH&Co. KG, Hamburg 2016.
- Marx, Karl, *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie*, Dritter Band, Drittes Buch, Nikol Verlagsgesellschaft mbH& Co. KG, Hamburg 2016.

TOPLUMSAL VE SİYASAL ALANIN YENİDEN ÜRETİMİ OLARAK FETİŞİZM
Seyit COŞKUN